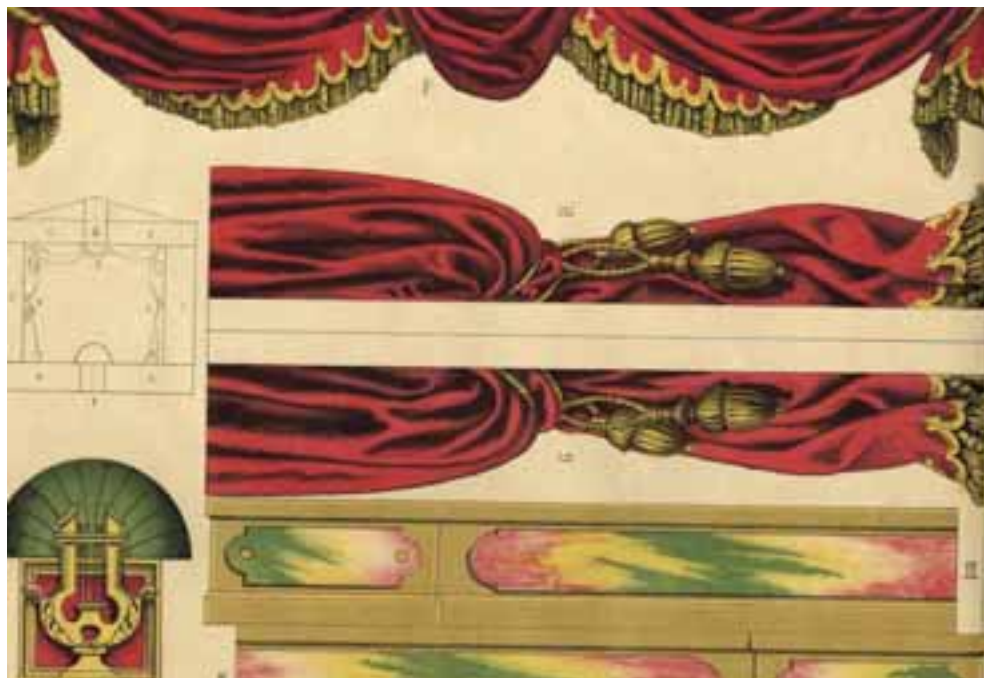

Rigler József Ede: Magyar gyermek-színház, 1907. (Papírszínház díszletei és szövegkönyve, PIM – OSZMI Szcenikai Társ) – a színház függönye

A papírszínház részlete, a színpad előlapja: a proscénium

Técsabó Júlia

PAPÍRSZÍNHÁZ – EGY MAGYAR VÁLTOZAT

A játékszerek történetének kutatásában fontos szempont, hogy vajon mely játékok mikor, miért váltak a gyermekszobák elengedhetetlen részévé, milyen játékményt kínáltak, hogyan illeszkedtek egy-egy korszak társadalom- és kultúrtörténetéhez, és nem utolsósorban, egy-egy országban, így, a mi szempontunkból Magyarországon, léteztek-e sajátos helyi megjelenései, változatai. A gyermekszobai bábozás kialakulásának történetének kutatása során megkerülhetetlen volt egy rendkívül markáns dramatikus játéktípus vizsgálata, amely már a 19. század pedagógiai, művészetnevelési, de irodalmi és kulturális írásaiban is kiemelt figyelmet, nagyon pozitív értékelést kapott: ez a *papírszínház*. Története, nemzetközi elterjedése, és gyártóinak kutatása gazdag szakirodalmat hozott létre. Ehhez kapcsolódva törekedtünk a játék hazai kereskedelmi megjelenésével és esetleges gyártásával kapcsolatos forrásokat fellelni.

A papírszínházak – egy a múlt századfordulón népszerű játéktípus

A dramatikus játékok csoportjába tartozó gyermekszobai bábozás egy korai és sajátos változata volt a különböző országokban, történeti alakulásuk során, más-más néven nevezett papírszínházak alkotta játékszer-csoport. Az 1800-as évek elején született Angliában, majd más európai országokban továbbfejlesztették, és az 1900-as évek elejéig nagyon népszerű játék volt. Amellett, hogy gyermekjáték, főleg a fiúk játéka, a populáris művészet egyik képződményének is tekinthető, hiszen a korabeli színelőadásokat lehetett eljátszani a miniatűr színpadon; kapcsolódott a kialakulóban lévő sztárkultuszhoz, mert a szereplők az aktuális sztárok mozdulatait jelenítették meg – s népszerűsége miatt, ami nemcsak a gyerekeket, hanem a felnőtteket is nagyon foglalkoztatta.

Litografált papír kartonlapra ragasztva, fakeretre illesztve, térben elrendezve és megmozgatva, – kicsi,

de nagyon komplex konstrukcióról van szó. Eleinte színezetlen lapokból vágták ki a gyerekek a szereplőket, háttereket, színezték, kartonra ragasztották, összeállították a színpadot, kidolgozták a színpadtechnikai eszközöket (világítás, speciális effektek, stb.) és a mellékelt forgatókönyvek alapján megrendezték az előadást. Kezdetől fontos szerepet játszott a gyerekek fogyasztóvá nevelésében, hiszen maguk tudták beszerezni, mert olcsó volt és kíváncsú, mert megmozgatta sokirányú aktivitásukat, kreativitásukat.

A színpad előlapja, a proscénium, a fakeretre került; a többi lapról a kivágandó alakokat és a díszletelemeket a színpadképben helyezték el. A tömeges termelés megjelenésével a játék némileg változott, a figurák és hátterek továbbra is igényelték a gyerekek közreműködését: a lapokon forgalmazott színházelemeket és alakokat ki kellett vágni, de a színezésük, a színes litográfia széleskörű elterjedésének köszönhetően, már készen volt. Bár a századfordulóra a kereskedelemben megjelenő készen kapható színház-szettek, német nevükön *Fertigbausätze, Industrietheater* (Siefert 2002 41) megfosztották a színpad összeállításának konstruáló jellegétől, de még a 20. század elején is rendkívül kreatív játéknak volt tekinthető.

A játékot alkotó elemeket készletekben árusították, ezekben tematikus hátterek, a szereplők különböző (jobb és baloldali, szembenéző) alakjait tartalmazó kivágható ívek és esetenként a színház elemei (amiket a fa vázra kellett ragasztani, illetve illeszteni): proscénium, oldaldíszletek, függöny, nézőtér – kaptak helyet. Az alakok mozgatása alulról, pálcákkal vagy papírcsíkokkal történt, néha voltak mozgó végtagjaik is. A függöny felhúzható volt, fény- és hanghatásokat is használhattak, az ezek előidézéséhez szükséges szerkezeteket a századforduló környékén már készen is meg lehetett vásárolni. A készletet felvonásokra osztott szövegkönyvek egészítették ki a párbeszédekkel, valamint számokkal

jelezve, melyik díszlet melyik felvonáshoz tartozik. Bár a 18. század végén, 19. század elején *juvenile drama* néven forgalmazták Angliában első változatait, egyik kutatója megjegyzi, hogy annak ellenére, hogy „játékként”, „ifjúsági színházként” kezelték, az előadásra kínált darabok nem igazán illeszkedtek semmiféle gyermeki témához, sokkal több közülük volt a misztikus gótikus meseirodalomhoz és a horrorhoz, a banditákhoz, kalózokhoz, lovagokhoz, középkorias, furcsa és egzotikus világokhoz. (Kuryluk 102). Ez azután a később elterjedt papírszínházakban már kevésbé volt jellemző, bár a színpadi előadások díszletei, figurái továbbra is gótikus szellemben születtek.

Későbbi nagy gyártója Angliában, Benjamin Pollock színházait már „toy theatre”-nek nevezte, de ő és a többi európai gyártó is megőrizte a manuális munka és a vizuális megjelenítés, a dramatizálás és a szcenikai feladatok komplexitását. A papírszínházak elnevezése egyébként országonként és korszakonként változó: *Juvenile Drama* és *Toy Theatre* Angliában, *Papiertheater* vagy (a századforduló után) *Kindertheater* Németországban és Ausztriában, *dukketeater* Dániában, *teatro de los niños* vagy *teatrillo* Spanyolországban, *théâtre de papier* Franciaországban. Piaci sikerét bizonyítja, hogy a századforduló környékén Angliában több mint 50 kiadó; Németországban 54, Spanyolországban 14, Franciaországban 13, Dániában 10, Ausztriában 9, az USA-ban 5 kiadó létezett. Mindez a nyomdatechnika fejlődésének is köszönhető – mivel az eleinte a kisebb mennyiségek nyomtatására alkalmas metszett rézlemezeket használták sokszorosításukra, a 19. sz. közepétől színes litográfiát használtak – így válhatott tömegtermékké.

Papírszínház és a művészi élmény átélése

Az angol *Art Journal* című folyóirat 1887-es cikke a művészetpedagógiai elképzelések egyik korai megnyilvánulásaként megállapítja, hogy a felnőtt művészet iránti érzéke a gyermekkorban gyökerezik, és hogy az a gyerek, akinek nem volt papírszínháza (*toy theatre*) „soha nem válik költővé vagy a költészet igaz szerelmesévé”. A kulturális nevelés egyedülálló formáját jelentette a maga komplexitásában:

irodalom, színház, képzőművészet együtt jelent meg benne – állapítja meg egyik monográfiája, Liz Farr. (Farr 2008 43-63)

Bár a készletekhez csatolt szerepkönyvek meglehetősen behatárolták azt, mit lehetett ezekkel játszani, ez mégsem szabott gátat a gyerekek fantáziájának. Hatása a gyerekekre rendkívül sajátos és sokak esetében egész életükre kiható volt: írók visszaemlékezéseiben gyakran megjelenik: G.K. Chesterton, Aubrey Beardsley, Charles Dickens, Louis Stevenson – tündérvilágot, saját belső világukat látták benne gyermekkorukban, élvezték a fantázia és a képzelet működését, akár magányosan, akár társakkal játszottak.

A *Buddenbrook ház* Hannojának papírszínháza a szerző, Thomas Mann gyermekkori játékelményének tükrözője, ahogy Ingmar Bergman *Fanny* és *Alexander* című filmjében a felszabadító fantáziájátékok forrásaként jelenik meg, gyermekkori emlékei nyomán: „A bábszínházam fölé hajoltam, kéjes örömmel húztam fel a függönyt, mert feltárlult mögöttem Piroska sötét erdeje vagy Hamupipőke bálterme. Játék közben én voltam az úr a színpadon, az én képzeletem népesítette be.” – írja Ingmar Bergman: *Laterna magica* című önéletrajzában. (Bergman 1988 24)

Mint egy a papírajátékokkal foglalkozó könyv szerzői megállapítják: „Ez a játék a kreativitás rendkívül magas fokát képes elérni, és a művészeti alkotás gyakorlatának megtanulásához is hozzájárul. A gyerekeket nem csapja be azzal, hogy olyan, mint a valóság, nem keverik a valóságot össze a fikcióval, írja G.K. Chesterton, hanem, ehelyett, mindkettőt értékeli: azt akarják elsajátítani, a művészi helyszín hogyan működik, ahogy ők ezt a papírszínház révén meg tudják valósítani, és közben lenyűgözi őket a látvány és a karakterek, amelyek megjelennek benne. Napjaink papírszínház reneszánszáról írva egyik cikkében Melinda Barlow színikritikus ugyanígy a képzeletbeli és a tudás erős kombinációját emeli ki alapvető jellemzőjeként: „A papírszínház meghittsége és illúziókeltő képessége, miközben feltárja működési mechanizmusát is – részben azért, mert a bábos látható marad –, teszi olyan sokoldalú és meglepően lefegyverző médiummá.” (Adams-Keene 2017. 32)

Papírszínház – egy korai gyermekeknek szánt fogyasztói termék

Ugyanakkor a gyerekek fogyasztói szokásainak alakulását vizsgáló kutatások is kitérnek erre a játékra, hiszen ezt (főleg a fiúk) maguk vásárolták, mindig újabb- és újabb példányokra vadászva, hogy azután kiszínezzék (legalábbis kezdetben az angol gyártók penny plain-jeit), kivágják, megépítsék a színpadot, kikísérletezzék a fény és hanghatásokat, s végül elő is adják más gyerekeknek vagy családjuknak. Fiúknak szánt magazinok mellékleteként is hozzájuthattak, ezzel növelve a lap forgalmát. (*Phillips* 2012 150; *Baldwin* 1992. 62–74) Bár fogyasztói termék – emeli ki Liz Farr –, megkívánta az önálló alkotást és a fantázia működését is, valamint benne a művészet és a piac találkozott, kombinálva a megszerzés, a vásárlás örömeit a kreatív alkotás lehetőségével.

A fogyasztás jellemzője ebben az esetben tehát nem a passzivitás, hanem az aktív alkotás, a játszóknak nem csak passzív elfogadói a piaci termékeknek, hanem aktívan alakították az anyagokat, hogy kibontakoztathassák játékos fantáziáikat. (*Farr* 2008 43–68) Az a réteg azonban, amely fogyasztójuknak tekinthető, a középosztályra korlátozódott, kizárva a szegényebb gyerekeket, hiszen anyagi befektetést kívánt (meg kellett venni a lapokat, a festékeket, a ragasztót, vizuális effekteket, kisebb robbantásokat), és sok szabadidő kellett hozzá. (*Farr* 2008 43–63)

Papírszínház – valódi színház

A kezdteti angol változatok konkrét színházi előadások nyomán készültek, rajzolóik a nézőtérben ülve vázolták az aktuálisan játszott darabok (főként melodramák) díszleteit, jelmezeit, a szereplők teátrális mozdulatait. (*Speaight* 1946 118–137)

A darabok szövegét leegyszerűsítve, színpadi utasításokkal ellátva a készletekhez mellékeltek. A műfaj gazdagodását, sok szempontból piacosodását a német gyártók termékei jelentették a 19. század második felében, és a 20. század elején. Ezek főként drámai műveket és operákat állítottak a kis színpadokra.

Leggyakoribb szerzők: Shakespeare, Walter Scott, Goethe, Schiller, Cervantes, Andersen voltak és operák is nagy számban: Mozart, Beethoven,

Rossini, Weber, Wagner és Donizetti műveinek gyermekszínházi átiratai, illetve ez utóbbiak librettójának átiratai is gyakran szerepeltek a kiadók kínálatában.

Mivel gyakran rajzolóik valódi színházi előadások alapján dolgoztak, a jelmezek, a díszletek és pózok a korabeli előadói stílus fontos színháztörténeti dokumentumaiként is felhasználhatóak.

Tartalmak, repertoár és szövegeknyvek – angol és német változatok

Az angol *Juvenile Theater* a népszerű szórakoztatás szempontjából különbözött az osztrák és a német *Papiertheater*től. Bár gyerekeknek szánt játékként aposztrofálták, mai szemmel nézve az angol papírszínházak melodramái, rémdramái, amelyeket megjelentettek, nem kimondottan gyermekes témák.

Papiertheater esetében a repertoár nemcsak az izgalom és a humor szükségességét tükrözte, hanem a biedermeier polgárok magasabb szintű ambícióit is, akik arra törekedtek, hogy otthonaikban a klasszikus színdarabokat, operákat reprodukáljanak (*Kuryluk* 1988 102) A repertoárt német kiadók is valódi színpadról vették át, s kínálatuk operákat, drámákat, valamint legendás történeteket, népmeséket és tündérmeséket is magában foglalt. A szövegeknyvekben a felnőtteknek szóló irodalmi műveket a kiskorúak igényeinek megfelelően dolgozták át. A híres operákat és drámákat lerövidítették, leegyszerűsítették, vulgarizálták, és gyakran gjccses óvodai mondókákká alakították a szövegeket. „A *papiertheater* infantilizációja egybeesett azzal a periódussal, amikor a felnőttek elkezdtek felfedezni a önmagukban a gyermeket és átengedték magukat a gyermekkori álmodozásnak.” (*Kuryluk* 1988 102) A kiadók szabadon átvették vagy másolták egymás kiadványait, ami a később tárgyalt magyar változat esetében is nyilvánvalóan felmerül.

Előzmények, rokon tárgyak: diorámák, panorámák, pop-up könyvek, kivágható katonák és öltöztető babák

A papírszínház különböző változatai, a kivágós képek, öltöztető babák, papírkatonák, papír baba-szobák és betlehemek a 18. századtól kedvelt gyerekjátékszerek voltak.

A papírkivágásokat a síkból a térbe kiemelő diorámák statikusan, míg a panorámák a képek egymásutániságában jelenítettek meg helyszíneket, történeteket, meséket. Egy ilyen panorama, ami már a sikeres papírszínházak variációjaként, a kereskedelem üzleti megfontolásainak köszönhető születését, a berlini *Sala* cég 1890-es évek végén készült Mesepanorámája több magyar gyűjteményben is előfordul (Hetedhét Játékmúzeum, Szórakátténusz Játékmúzeum, Karlócai Mariann gyűjteménye). Ezzel kapcsolatban arra következtethetünk, hogy ez a játék, sok más Sala termékkel együtt (társasjátékok, lottók, kirakók) szintén megjelent a hazai kereskedelemben, bár egyelőre még a fellelhető árjegyzékekben nem találtam meg. Itt, a játékszínházi keretbe illesztve egy papírszalagon, mintegy filmkockákra bontva tekeréssel követhetők a meseképek, a klasszikus Grimm mesék képi változatai, s hozzá kis zenélő szerkezet szolgáltatva a kíséretet. Ezeket a képeket a cég több termékénél is felhasználta. (Köszönöm Dr. Nagy Veronikának, hogy felhívta erre a figyelmemet.)

Szintén a papírszínház variációinak is tekinthetők az ún. pop-up könyvek, (magyarul térbeli, vagy háromdimenziós könyvek), melyek legkorábbi darabjai már a 15-16. századból ismertek. A gyerekek számára készült változataik a 19. század végétől népszerűek, s ekkoriban közülük éppen a legjelentősebb papírszínház-gyártó *Schreiber* 1882-es *Theater Bilderbuch*-ja. A könyv a felállítható, térbeli képeket színházi keretbe foglalja, zenekarral, páholyban ülő nézőkkel. A könyv a Grimm mesék térbeli ábrázolása mellett két karácsonyhoz kapcsolódó képet is tartalmaz. A színházi keret különlegessége, hogy a proscéniumon ábrázolt zenekar, a proscénium állandó eleme gyerekekből áll, ugyanazt a képet használva fel, mint *Schreiber* egyik nagyméretű proscéniumán. (v.ö. *Baldwin* 1992. XVI. tábla, 72)

Ennek a műfajnak reneszánszát a cseh gyártmányú, az 1950-s évektől, a prágai *Artia* kiadó (grafikus Vojtěch Kubašta), több nyelven, így magyarul is kiadott, klasszikus meséket feldolgozó (Hamupipőke, Csipkerózsika) könyvei jelentik, amelyek mozgatható elemeket is tartalmaztak. Napjainkban a Móra

Kiadó, 3D-s könyvek néven, vállalkozott az újradíszítésükre is. A pop-up könyvek egy magyar változata a János vitéz 1956-ban megjelent feldolgozása, egy térben szétnyitható képeskönyv, a borító szerint „plasztikus képeskönyv”, amely Róna Emy rajzaival mutatja be Petőfi művének jeleneteit.

Papírszínházak külföldi és hazai gyűjteményekben

Ennek a nagyon érzékeny, használata során rendkívül romlékony tárgyegyüttesnek fennmaradt példányaival múzeumi gyűjteményekben is találkozhatunk. Nagyobb, és az interneten is tanulmányozható kollekció van a drezdai Staatliche Kunstsammlungen gyűjteményében (SKD, Online Collections), a Pollock Toy Museumban Londonban, a Germanisches Nationalmuseumban, Nürnbergben, stb. Mivel korán felkeltette a magángyűjtők érdeklődését, nagyobb magángyűjtemények is léteznek, melyek a téma kutatásának alapjául is szolgálhattak (például *Walter Röhler* darmstadti gyűjteménye, stb.).

Bécsi múzeumokban is található gyűjtemények, ezek anyagából 1985-ben az Österreichisches Museum für Volkskunde rendezett nagy, összefoglaló kiállítást (*Grieshofer* 1985).

Az Újvidéki Városi Múzeum is őrzi nagyobb gyűjteményüket, Blaskovits-Bátori Zoltán festőművész kollekcióját, aki festői munkáihoz ihletadóként használta fel ezeket. (v.ö. *Magyar Szó*, 68. 2010. 123. 11)

Hazai múzeumi gyűjtemények csak 2013. óta rendelkeznek nagyobb kollekcióval. Az egri Dobó István Vármúzeumba hagyatékából bekerült egy, a legjelentősebb német gyártó, az esslingeni *Schreiber* cég színházainak gazdag gyűjteménye. (Erről még később lesz szó.)

A magyar papírszínház

Az ezekkel a játékszerekkel foglalkozó magyar nyelvű szakirodalom szűkös volta talán a gyűjtemények hiányának, illetve a magántulajdonban esetleg megőrzött lapangásának tudható be, valamint annak, hogy a hazai gyártású papírszínházról nem volt a szakirodalomnak tudomása. Az egyetlen – egyébként nagyon tartalmas – írás az *Ethnographia*

Folklor és folklorisztika ismertetések rovatában, György Eszter tollából, Dömötör Tekla bevezetésével, a Bécsben, az ottani Néprajzi Múzeumban 1985-ben, a bécsi múzeumok gyűjteményeiből rendezett kiállítás kétkötetes katalógusának ismertetése. A katalógus az interneten megnézhető. (*Grieshofer* 1985) A katalógus, amellel, hogy képet ad a játéktípus gazdag történetéről, tudományos apparátusának részeként egy Herbert Zwiauer által összeállított, európai országokra és ezen belül városokra lebontott listát is közöl a gyártók neveivel. Azonnal feltűnt, hogy közöttük szerepel Magyarország is, egy gyártóval: *Ungarn, Pest, J. E. Riegler*, amely 1860-tól működött a lista szerint, és figurális lapok és háttereket is készített. (*Grieshofer* 1985 56)

A listában németesen szereplő név a hazai ipartörténet jelentős alakját, a papír és irodaszer-nagyiparost, *Rigler József Edét* (1847–1909) takarja. Novák László *A nyomdászat története* című munkájának VI. könyvében a *Rigler* cég történetét röviden így foglalja össze:

„Egyszerű kis papírkereskedésből nőtt ki a Rigler József Ede papírneműgyár részvénytársaság. A szorgalmas alapítónak 1872 körül már kisebbszerű nyomdája is volt, amelyben azonban elsőrendű akcicenszédők – egy időben Kalhanek Nándor, Westfalewitch Antal – csinálták a maguk máig is csudált mestermunkáit. Majd apródonkint papírzacskógyárat, vonalzó- s könyvkötő-műhelyt is rendezett be Rigler. 1894-ben két és fél millió korona alaptőkéjű részvénytársaságot alapított a roppant arányúra fejlődött vállalatából. Mikor 1909-ben meghalt: öt-hatszáz munkást foglalkoztató gyára már európai híre emelkedett, sőt melléktelepei voltak Bécsben és Ruscsukban is.” (Novák *Nyomdászat*, oldalszám nélkül)

Nagyiparosként és nagykereskedőként jól ismerhette a nemzetközi piacot, és felfigyelt e játék hazai gyártásának hiányára. Mint a *Honi Ipar* című korabeli gazdasági lap *Rigler*-nekrológiájában is kiemeli, ő mindig kereste az újdonságokat, szívesen vállalkozott ezek hazai meghonosítására. „Mindig a magyar ipar hiányaiból indult ki, mindig azokat akarta betölteni. Sohasem haladt taposott utakon, mindig újat hozott és életének minden

egy fázisában, úgy is mint kisebb iparos, úgy is, mint nagyiparos, közgazdasági missziót töltött be.” (*Goldzieher* 1909 2-3)

A bécsi katalógusban „Riegler”-ként szerepelt, egy korai évszámmal, ami Novák könyve alapján semmiképpen sem lehet pontos, hiszen ő a vállalkozás kezdeteit 1871-re teszi. Ezt mára a szakirodalom tényként kezeli. Nem bizonyítja egyelőre semmi, hogy a kezdeti időszakban már gyártott volna papírszínházat. Az egyéb adatok alapján ekkor még az ehhez szükséges technikai háttér (színes litográfia nagyméretben való gyártása) sem állt rendelkezésére.

Arra, hogy a lista összeállításakor az osztrák kiállítás rendezője és a katalógus összeállítója milyen források alapján talált rá a pesti cégnévre ebben a vonatkozásban, sajnos nincs semmilyen utalás a kötetben. A névből kiindulva, a számos internetes papírszínház portált átvizsgálva megtalálhatók voltak a különböző külföldi gyűjtők érdeklődését felkeltő, egyes alakokat ábrázoló lapok, a *Julius Caesar*, a *Lohengrin*, a *falu rossza* és a *Siegfried* szereplőivel, rajtuk a magyar felirattal, s ezek másolatai a papertheater-shop.com/ honlapon meg is vásárolhatók.

A magyar forrásokban való kutatás során egy probléma adódott: mivel a nemzetközi használatban a játék elnevezése sokféle, nem volt könnyen tisztázható, milyen néven került forgalomba, pedig ez elengedhetetlen volt ahhoz, hogy esetleg fennmaradt példányait meg lehessen találni.

A nevekkal való próbálkozás során a „gyermekszínház”-ra, a németben a múlt századforduló óta használatos *Kindertheater* tükörfordítására rákeresve feltűnt egy addig, a hosszas keresgélés ellenére sem felfedezett adat, az *européana* honlapon, amely a Magyar Színházi Intézet Szcenikai gyűjteményében lévő „Thália Gyermekszínház, színpadi díszletek, jelmezek albuma, 1910. kiadja Rigler József Ede császári és királyi udvari papírneműgyára” elnevezést viselte, tehát díszlet- és jelmeztevekként értelmezve a kollektívot. Ennek nyomán már megtalálhatóak voltak a jó minőségben, nagyobb felbontásban beszkenelt lapok az *eclap – library for performing arts* honlapon.

Ennek alapján kiderült, a Rigler-féle gyermekszínház lapjai az OSZMI Szcenikai Tárában (Ltsz 55.1496/1-44)

találhatók, megnézhetők. Első ránézésre látszott, hogy az addig keresett papírszínházról van szó: a tipikus díszletek, az alakok lapjai követték a nemzetközi, elsősorban a német anyagban talált jellegzetességeket. A kollektív leírásában a 31,5x44 cm-es mappa és az 1910-es keletkezési dátum szerepel. Mivel a képek alapján arra lehetett következtetni, hogy bizonyos részek lemaradtak a szkennelés során és a befogadó mappa sem látható a honlapon, szükségessé vált az anyagnak az OSZMI Szcenikai gyűjteményében való helyszíni vizsgálata.

A mappa leírása és tartalma

Mivel a mappa teljes, és a borítója is megvan, ez érdekes információ arról, hogyan jelent meg az üzletekben. Ezen kívül látható rajta egy ceruzával írt feljegyzés, ami a provenienciáját tárja fel: ezek szerint Varga Domokostól vásárlás révén került a múzeumba 1955-ben. A feliratban az 1910-es datálás is szerepel. (Ezt a későbbi kutatásaim alapján módosítanom kellett 1907-re.) Az nem derül ki ebből, hogy Varga Domokoshoz hogyan került ez a teljesen érintetlen mappa, amivel soha nem játszott senki.

A borító képe (ami az *eclap* honlapon nem szerepell), tartalmazza a papírszínház elnevezését: Magyar gyermek-színház. *Teljes színpadi díszletek és 10 darab szövegkönyv. Készítette és kiadja Rigler József Ede csász. és kir. udvari papírneműgyára Budapesten.* Ugyanez kép a mappában is megjelenik, feliratok nélkül, mint a színház függőnye. Az OSZMI tárgyleírásában szereplő név (Thalia) a mappán nem szerepel, csak a függönyön látható nőalak – *Thalia*, a színház műzsája – kezében lévő szalagon olvasható. Sem a később fellelt, a megjelenésről szóló híradásban, sem a füzetekben nem szerepel ez a név.

A mappában lévő 46 darab litografált lapon hátterek, oldaldíszletek, valamint a színpad egyes részei szerepelnek, – a lapok tetején három nyelvű (magyar, német, francia) felirattal megnevezve, valamint olyan lapok, melyeken a színdarabok előadásához használható berendezési, illetve kiegészítő tárgyak vannak (ezeket is ki kellett vágni). A feliratok azonban a felhasználás, a kivágás során nem maradnak

rajtuk, ami az esetleges fennmaradt példányok azonosítását megnehezítheti. Ugyanez a helyzet a minden lapon alul középen feltüntetett R.J.E. szignóval is. A hátterek mérete a korabeli szabványoknak felelt meg, a *Schreiber* színházak is általában ebben a méretben készültek.

Az alakokat tartalmazó 10 lapon a figurák 10-11 cm-esek, és ki kellett vágni őket. Minden lap tetején a darab címe három nyelven (magyarul, németül és franciául) olvasható. Az alakok alatt a nevüket is feltüntették, de ezek, ahogy a darab címe is, a kivágásnál le kellett hogy essenek. Az alakokat (szereplőket) ábrázoló lapok között a gyűjtői honlapokon szereplők is ott vannak, ami az azonosítást még biztosabbá teszi.

A mappa ezeken kívül tartalmaz még két, a többivel azonos méretű, de grafikájában, a papír minőségében és tematikájában nyilvánvalóan nem a darabokhoz tartozó lapot (Ltsz. 55.1496/30,31) betlehemi jelenetekkel, melyek önálló sorszámmal is rendelkeznek (827/1, 827/2). Az egyiket keleties öltözetű lovasok hátulról láthatóak, a napkeleti bölcsek vonulása témához kapcsolódva, a másik zenélő angyalokat ábrázol. Ezek a karácsonyi ikonográfia részei és nyilvánvalóan utólag kerültek a mappába. Elsőre úgy gondoltam, csak a méretazonosság miatt helyezték el itt, esetleg a tulajdonosok. Mindkettőn jól kivehető jelzés látható, és a stílus és a védjegy jellege alapján először német kiadóra gondoltam velük kapcsolatban. De most már bizonyosnak tűnik, hogy a két betlehemi kép magáé *Rigleré*, hiszen számos védjegy bejegyzése között sikerült ezekét is megtalálnom. 1900 januárjában jegyeztette be különböző papírtermékekre. (*Központi Értesítő*, 25. 2. félév, 1900-09-20 / 81. szám, 6445. számon bejegyzett védjegy.) Valószínűleg a karácsonyi szezonban eladott készletekbe tette bele maga a cég ezeket a lapokat, ajándékként, tehát a többivel egyidős *Rigler* termékek lehetnek ezek is.

Mivel a gyűjteményben a kivágatlan lapokat közelebbről is megvizsgálhattam, kirajzolódta a vizuális és tematikus egységek, hiszen azokon római számok segítettek a hátterek és a darabok összekapcsolásában, megjelent az ábrázolt látvány elnevezése, alul az R.J.E monogram, az alakok lapjain

Rigler József Ede *Magyar gyermek-színház* mappájának borítója

A Rigler-féle gyermekszínház mappából: a lovagterem

A Rigler-féle gyermekszínház mappá oldaldíszletei: a falu

pedig a darabok címei is fel voltak tüntetve. Ezekből a beszkenyelés miatt sok minden lemaradt az internetes változatokon, pedig a később fellelt szövegeknyvekben található római számos utalások nyomán a darabokhoz rendelésük ezek révén megoldható.

A fennmaradt mappa borítóján szereplő elnevezés (Magyar gyermek-színház) vezetett el ahhoz, hogy rátaláljak a szövegeknyvek megjelenéséről szóló híradásokra a *Corvina* című könyvészeti folyóirat 1907-es évfolyamában (*Corvina, a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönye* 1907. 30. évfolyam, 36. szám 1907-12-3. 2.), s ezzel a datálást is pontosabbá lehetett tenni, ezt most már 1907-ben lehet meghatározni.

Ott a következőképpen szerepelnek a szövegeknyvek: Magyar Gyermeke-színház 1–10. füzet. (16-r.) Bpest, 1907 Landau József. Egy-egy füzet 20 f. A füzetek kiadójaként szereplő Landau József könyv- és papírkereskedést tartott fenn a VIII. kerületben, a József-körút 48. sz. alatt, és korlátozott kiadói tevékenységet is folytatott. Ugyanakkor sem a mappában, sem az OSZK-ban fellelt szövegeknyveken a neve nincs feltüntetve. Az 1907-es dátum azért is fontos, mert Rigler József Ede ekkor még élt, és nyilván az ő elgondolása volt a színház kiadása.

A szövegeknyvekről és a darabokról

A kiadványlistában 10 darab szövegeknyvet sorolnak fel, a darabok címével, a felvonások számával, feltüntetve a füzetek oldalszámát, a darab műfaját, valamint azt, hogy „Gyermeke-színház számára átdolgozva”, de nincs feltüntetve (ahogy magukban a füzetekben sem) a lerövidített, átdolgozott darabok eredeti szerzőjének, sem átdolgozójának a neve.

A listában szereplő sorszámok a füzeteken is megtalálhatóak.

A füzetek sorrendben: 1. szám. *Tell Vilmos*. 2. szám. *Hunyadi László*. 3. szám. *Siegfried halála*. 4. szám. *Wallenstein tábora*. 5. szám. *Arany ember*, 6. szám. *Hófehérlke és a hét törpe*. 7. szám. *Lohengrin*. 8. szám. *Julius Caesar*. 9. szám. *A falu rossza*, 10. szám. *Cornillei harangok*.

A kisméretű, 16 cm-es, 16-28 oldalszámú füzetek első oldalán a szereplők listája és a jelenetek,

illetve a hozzájuk tartozó díszletek római számai is megjelennek (néhány esetben azonban csak a felvonások elején közlik a számokat, vagy csak a díszletelem nevét tüntetik fel). Bizonyos hátterek több darabhoz is felhasználhatóak voltak (pl. a trónterem, tájak). Az OSZM-ban lévő készlet mappáján lévő feliratok alapján a szövegeknyvek is a készlet részei voltak, és bár az anyag teljesnek látszik, hiszen még az eredeti mappája is megvan, a szövegeknyvek sajnos hiányoznak belőle. Szerencsés módon a 10 szövegeknyvből eddig sikerült 5 darabot az OSZK-ban megtalálni, de talán még egyszer a többi is előkerül. (Ltsz. Tell Vilmos: 301.069; Hunyadi László: 301.700, Siegfried halála: 301.071; Lohengrin: 301.072.; A cornille-i harangok: 301.073) A szövegeknyvek – akárcsak például a Schreiber színházakhoz készültek, klasszikus színpadi művek átiratai, illetve a Hófehérlke dramatizált változata, ez a nemzetközi anyagban is szívesen feldolgozott Grimm mű. A Magyar Gyermeke-színház sajátossága, hogy ezek a más gyártóknál is fellelhető darabok kiegészülnek magyar darabokkal is (A falu rossza, Az arany ember, Hunyadi László). Stíláriis jellemzőjük, hogy rövid mondatokat adtak a szereplők szájába, és a véresebb jeleneteket nem a nyílt színen, hanem takarásban adhatták elő, csak a szöveg utalt rájuk.

A szerzőkről, az átiratok készítőjéről nincsenek adataink. A *Schreiber* darabok szövegeknyveit Inno Tallavania írta, s ezt a szövegeknyvek címlapján is jelezték, Ezek listája szerepel a bécsi Néprajzi Múzeum katalógusában is. Ugyanakkor Tallavania kapcsán egy kutatója, Robert Jährig említi, hogy voltak a tulajdonában papírszínházak, és köztük „Riegler, Pest”-et is felsorolja. Talán ő lenne a magyar szövegeknyvek szerzője, és fordítással van dolgunk? (Jährig 2013)

Az ismert, és a külföldi papírszínházakhoz is elkészített darabokon kívül – éppen egyediségük miatt – külön érdemes kitérni a magyar darabok átdolgozásaira. A *Hunyadi László* nyilvánvalóan Erkel Ferenc – Egressy Béni librettója alapján írt – operáját követi, azzal a különbséggel, hogy az eredeti négyfel szemben a cselekmény itt öt felvonásra oszlik, de a szereplők és a helyszínek alapvetően

megegyeznek. A darabot a magyar színházak ekkoriban folyamatosan játszották. A kollekcióba való beemelését indokolhatta annak hazafias hevülete. Tóth Ede *A falu rossza* című három felvonásos népszínműve, bár teljesen más műfaj, szintén „magyaros” jellege miatt szerepelhetett. Igazi siker-darab volt, folyamatosan játszották a színházak. A „rossz” jó útra térése tartalmazott némi pedagógiai tanulságot is.

Jókai Mór *Az arany embert* maga dolgozta át színdarabbá, s talán ennek alapján készült a gyermekszínházi változat szövegekönyve. Mindenesre a regény feldolgozásait összesítő publikációban nem szerepel, talán elkerülte az összeállító Oltványi Ambrus figyelmét (pedig Schiller *Wallenstein*jének gyermekszínházi átdolgozása még a *wikipedia* Schiller címszavában is megjelent).

A hátterekről és a jelmezekről

Henry de Graffigny, aki a francia *Mon théâtre* (Színházam) című gyereklapot is kiadta, 1914-ben egész könyvet szentelt az otthoni bábozásnak (*Le théâtre à la maison: construction, agacement, décoration, éclairage* etc.). A szerző maga is lelkes gyűjtő és előadó volt. (Graffigny 1914)

Könyvében az otthoni bábozás számos előnyét, és a hozzá szükséges technikai felszereltséget veszi számba (mindenféle bábtechnika alkalmazásáról ír). Ekkor már kész proszcéniumokat javasol, háttérnek pedig előre nyomtatott lapokat (az *Imageries d'Épinal* lapjait.) Könyve 27. oldalán felsorolja, melyek a leggyakoribb hátterek, amelyek több darabhoz is használhatóak: köztér, erdő, palotabelső, gazdaság és malom, börtön, parasztszoba (rusztikus szoba), kávéház belseje, szalon, vidéki táj. Mindegyikhez a háttérén kívül oldaldíszletek is tartoznak. Egy másik, 1924-ben kiadott könyvében (Graffigny 1924) bővebb listát állított össze, ebben már a gótikus lovagterem, palotabelső, de kínai táj és vasúti pályaudvar is szerepelt.

A színpadképek tematikai egyezése a papírszínház-gyártók készleteire általában jellemző, a tipikus hátterek rugalmasan alkalmazhatóak voltak több darabhoz is. Ahogy Rigler esetében is, a szükséges háttérket – melyeket római számok is jeleztek –

a szövegekönyvek mindig fel is tüntették. Például a lovagterem a *Hunyadinál* és a *Siegfriednél* egyaránt felhasználható volt, börtön szinte minden darabhoz kellett, stb.

A Rigler-féle kollekciónak hátterei: Úri kert/park; Antik köztér/fórum; Falu; Parasztszoba; Tájak: Erdő, Hegyvidék; Város/középkori város; Templom belseje; Palotabelső és lovagterem; Börtön; Vár; Barlang. Ezek, és a hozzájuk tartozó oldaldíszletek nemcsak témájukban, hanem látványukban, technikai megoldásaikban is rendkívül hasonlóak a nemzetközi anyagban fellelhetőkhöz. A palotabelső, lovagterem és börtönök elrendezése, jellegzetes gótikus boltozatai mellett a városi terek megformálásában is a középkorias jelleg az uralkodó. Látvány szempontjából nagyon szoros a kapcsolat a nagy cégek hasonló háttéréivel, de ez nem is lehet meglepő, hiszen a szakirodalom feltárta, hogy vagy közvetlenül átvették, vagy másolták egymás lapjait. A Rigler-féle hátterek közvetlen megfelelőivel nem sikerült a rendelkezésemre álló anyagban találkozni, de a szoros kapcsolatra utal illeszkedése az egi Dobó István Múzeum gyűjteményében található Schreiber-féle anyagból rendezett színpadképekbe. Rigler elemei annyiban egyszerűbbek a német változatoknál, hogy nincsenek bennük olyan kivágható és a színpad terében elhelyezhető, azt tagoló részletek, amelyek azoknál főként a tájat ábrázoló elrendezésekben gyakoriak. Riglemél csak az oldaldíszletek és a kisebb berakható elemek törik meg a teret.

Az alakok jelmezei esetében ugyanez a helyzet: jellemzően mindenütt a németes, reneszánsz, néha gótizáló öltözetek az uralkodóak a magyar kollekción is. Külön kezelendő azonban a három magyar témájú darab, a *Hunyadi László*, *A falu rossza* és *Az arany ember* eszköztára.

A *Hunyadi* díszletei esetében az alapkészletekhez tartozó palotaterem, börtön, stb. jól illeszkednek a témához, ám az alakok öltözete markánsan „magyaros” motívumokat tartalmaz. A felsőruhák paszományos díszítése, a magyar népi hímzésekre utaló tulipános minták sajátos jelleget adnak a szereplőknek, de mivel a téma középkori, így a középkorias jelleg (köpenyek, övcsatok) megőrződik. Bár a magyar öltözködéstörténet egyik alapműve,

A Magyar gyermek-színház szövegkönyvei: Az arany ember szereplői jelmezekben

Szövegkönyvek: A comeville-i harangok, A falu rossza és a Hunyadi László szereplői jelmezekben

Nagy Géza – Nemes Mihály: *A magyar viseletek története* című munkája már 1900-ban megjelent, s a historikus viseletekhez többen (Pl. Zadubánszky Irén jelmezbabáinak öltöztetésekor (*Térszabó* 1999) fel is használták, és a Hunyadiak korának viseletei is két táblán megjelentek benne, ezek használata nem tükröződik a szereplők öltözetében.

A másik magyar színdarab-átírat Tóth Ede, a korban rendkívül népszerű, gyakran játszott népszínműve alapján született. Ehhez a darabhoz új, és a nemzetközi anyagtól teljesen eltérő parasztszoba készült, búbos kemencével, magasra vetett ággal, tulipános ládával (VI.A). Ez a háttér színeinek tónusában is eltér a németes-középkorias világtól, s a nádtetes falusi házakkal szegélyezett falusi utca (X.A) és a kiegészítők, melyek a falusi tárgyak elnevezésű lapon találhatóak (XVI), köztük a gémeskúttal, nyilvánvalóan magyar motívumok. A darabhoz készült alakok öltöze is ehhez kapcsolódik.

Az *arany ember* szövegekönyvét sajnos nem találtam meg, ezért csak találgathatunk, mely hátttereket szánták ehhez a darabhoz. Az alakok öltöze, magyar és török motívumok, szintén elég sajátosak.

A grafikus kérdése

A legtöbb jelentős német és osztrák gyártó esetében a színpadképek és szereplők rajzolóját a cégtörténet megörökítette, sőt munkáikat esetenként szignálták is, így tett a *Schreibemél* dolgozó Theodor Guggenberger festő és díszletfestő (*Baldwin* 1992. 97; Császi 2017. 5. kép). A bécsi *Pichlers Witwe & Sohn* kiadó esetében Ladislaus Eugen Petrovits látképfestő, grafikus (*Kaut*, 1961. 88), a szintén bécsi *Trentsenky* kiadónál Theodor Jachimowicz, a josefstadi színház díszlettervezője (*Baldwin* 1992. 115) neve őrződött meg, de ezzel a magyar készlettel kapcsolatban csak találgathatunk.

Mivel másutt díszlettervezők is dolgoztak ezeken a munkákon (Theodor Guggenberger is ez volt), felmerülhet, hogy a *Rigler*-féle Gyermekszínház rajzolóját is közöttük keressük. Vizuális hasonlóságok alapján közülük a korban sokat foglalkoztatott díszlet- és jelmeztervező, festő, Kémény Jenő (1860-1825) merülhet fel, színpadképe (*OSZMI* szcenika_72-232_5646), nagyon hasonló a *Rigler* készletek

lovagtermének rajzához, és jelmeztervei is mutatnak hasonlóságokat (*OSZMI* szcenika_59-3364_5624; szcenika_59-3310_5663). Festői munkásságában szívesen fordult a 14-16. századi témákhoz. Őtőle egyébként a gyermekek világa sem állt távol, hiszen *A bűvös bábu* címen 1924-ben bábdarabot is írt, rendezett, tervezett (*OSZMI* babtar_2010.2.3.4.5.). Az, hogy róla szóló monográfia (*Bartha* 1990) nem említi papírszínház munkáját, magyarázható azzal, hogy az név nélkül jelent meg.

A másik grafikus, aki talán még nagyobb eséllyel itt szóba jöhet, Helbing Ferenc (1870 – 1958). A később jelentős képzőművész pályát befutó *Helbing* 1901-től a *Rigler József Ede* Papírneműgyár Rt.-ben dolgozott, mint vezető litográfus. Földi Eszter doktori disszertációjából kiderül: „ő készítette a *Rigler* nyomda évente kiadott falinaptárához a négy évszaktól ábrázoló litográfiákat, s ezek olyan sikeresek voltak, hogy vízfestmény változatukat 1912-ben kiállította a Műcsarnokban a Magyar Akvarell és Pasztellfestők kiállításán.” (*Földi* 2008. 103). A dolgozat utal arra is, hivatkozva a *Grafikai Szemle* híradására, hogy „a nyomdákban „bennfentes” művészeik vannak, akik közreműködnek a tervezésben, így az Athenaeumban Basch Árpád, a *Rigler* nyomdában Helbing Ferenc.” (*Földi* 2008. 13)

Helbing több, *Rigler* által kiadott könyv illusztrátora is volt (Pósa Lajos mesekönyvei, a Magyar hunmondák című kiadvány, stb.) Emellett festői munkásságában fellelhetők a papírszínház színpadképeinek stílusával rokon művek, ilyen például a lilla-füredi Palotaszálló freskója. Rendkívül szoros párhuzamnak tűnnek történelmi témájú iskolai faliképeinek historizáló megoldásai (Szondi György).

Bár a háttterek, és sok esetben az alakok mind stílusukban, mind színvilágukban rendkívül hasonlóan a nagy német gyártók (*Scholz*, *Shreiber*) hasonló témájú hátttereinek látványához, a városképek középkorias elrendezése, az enteriőrök berendezése, konstrukciója szinte azonosak, de mégsem teljesen, arra kell gondolnunk, hogy a készítőjük mintaként minden bizonnyal használta ezeket. A szoros látványbeli rokonság jó példája, hogy *Rigler*-féle „városi tér” az egri Dobó István Vármúzeumban lévő *Schreiber*-színház színpadképeinek rekonstrukciója során

A Rigler-féle gyermekszínház lapja: városi tér felirattal

szervesen beilleszthető volt *A hamelni patkányfogó* háttereként. A különlegessége, hogy jobb sarkában tartalmazza a gyártó nevét egy kis üzlet feletti cégtáblán, és bár ez a kialakított színpadképen nem, de az Egerben megvizsgált lapon jól látható. Ez vezetett el az egi gyűjtemény alaposabb vizsgálatához.

Rigler más gyűjteményekben?

A kérdés már korábban is felmerült, hogy vajon az OSZMI gyűjteményében lévő, intakt, példányon kívül fellelhető-e még a Rigler-féle papírszínház más példányai is, vagy a valószínűleg a kis példányszám, az anyag romlandósága és a felhasználás intenzív módja miatt, valamint ezért, mert a papírszínházot még értéktelenebbnek tekintették, mint az egyébként szintén megőrzésre nem méltított egyéb játékszereket, megsemmisültek az idők során? Elszórt elemekkel addig csak az interneten, elsősorban kereskedelmi honlapok anyagában találkoztam, némelyik másolatban forgalmaz is Rigler-féle lapokat (pl. a Multum in Parvo Papiertheater

nevű német honlap). Elképzelhető, hogy Inno Talavania említett gyűjteményében, vagy az Újvidéki (Novi-sad) múzeumban lévő kollekciónban vannak belőle elemek, ez további kutatást kíván.

Rigler Egerben

Az egyetlen, igen jelentős hazai papírszínház gyűjteménnyel 2013 óta az egi Dobó István Vármúzeum rendelkezik. A 843 darabból álló családi hagyaték – bár a szakirodalom kimondottan fiújátékként határozza meg a papírszínházat – egy kassai kislánnyé volt, és a család sokat játszott vele. Tarczal Mária színház iránti vonzódását ez a játék nagyban meghatározta. A rendkívül sérült, és az elemeket teljesen összekeverve tartalmazó, de a Schreiber-féle színház szöveggönyveit is magában foglaló anyag kutatása és beazonosítása Császi Irénnek köszönhető, aki több rendkívül alapos publikációban tárta fel a tárgyegyüttes eredetét, történetét (Császi 2017; Császi 2017a; Császi 2018). A német Schreiber cég papírszínházait egymás után ismerte fel az elemekben, amelyeket a szakirodalom alapján sikerült

A Rigler-féle gyermekszínház háttér lapja: a fórum Képek forrása: PIM - OSZMI Szcenikai Gyűjtemény

az előadandó darabok szerint rendezni, és több, rendkívül színvonalas kiállításon, kis színpadi terekben, nagyon látványosan bemutatni. (Operaház, Szeged, stb.)

Az erősen sérült elemek restaurálásra szorultak. Ennek folyamatát a restaurátor, Meggyes Anita több, a szakmai munkát fotókon is illusztráló tanulmányban mutatta be. (Meggyes 2015; Meggyes 2018) Az OSZMI-ban lévő mappa ismeretében azonnal feltűnt néhány elem a restaurálásra szoruló részletek fotói között, amely megegyezett a még kivágatlan lapokon lévő részletekkel.

A cikkekben szereplő, és a *Rigler*-mappából ismerős elemek: mennyezeti elem, a lovagterem részlete (Meggyes, 2015. 375; 2018. 97), (DIV Ltsz. 2013.I. 147), ami a V. B. jelzésű lapon, a lovagterem oldal-kulisszái között ismerhető fel; a 376. oldalon bemutatott katonai sátor (DIV. Ltsz. 2014. I. 109), Riglernél XVI. lapon szereplő markotányos sátor és Kantin feliratú lapon látható. Az egri gyűjteményben a lap többi eleme is meglett, ahogy a X.B és XVI. lapok elemei: falu oldaldíszletek, illetve falusi

tárgyak (gémeskút, taliga) is. Kirívóan más grafikai és látványbeli hatása van a már említett parasztszobának, a búbos kemencével és a magasra vetett ágygal, ami elüt a német enteriőröktől (DIV. Ltsz. 2013. I, 28). Ez (VI.A. Parasztszoba) egyébként a *Rigler*-mappa tanulmányozásakor is ezek miatt a tulajdonságai miatt semmiképpen sem tűnt másolatnak, és idegen volt a *Schreiber*-világ német parasztszobáitól (llyent egyébként Meggyes Anita is bemutat cikkében, Meggyes, 2015. 374).

Talán az sem lehetett véletlen, hogy a restaurálásra szoruló részletek között arányaiban ilyen sok jelent meg a *Rigler*-féle kollekcióból, hiszen ezek papírműnősége messze elmaradt a *Schreiber*-féle anyagétól. A *Rigler*-féle színház nem-ismeretében, a szabványos méret és a stílári rokonság miatt korábban nem volt lehetséges felismerni, hogy itt több gyártó munkáinak keveredéséről van szó. Így például, mint említettük, az egyik legszebb, gótikus városi teret ábrázoló *Rigler* háttér és oldaldíszletek (VII. A. és B. Város a középkorból) pontosan beleillett *A hamelni patkányfogónak* a gyűjtemény bemutatásához készült

Schreiber-színpadképébe, Ennek fotója kiállítás internetes beharangozóján kívül Császi Irénnek az anyagot bemutató publikációjában is helyet kapott. (Császi 2018 3. kép), s csak a lap alapos helyszíni vizsgálata és a Rigler anyag ismerete tárta fel, hogy ez biztosan abból való, hiszen addig elrejtve, a jobb sarokban egy kis üzet fölött a Rigler J.E. név olvasható. (Köszönet Császi Irénnek, hogy az anyag megtekintését lehetővé tette és együttműködött a vizsgálat során.)

A gyűjtemény személyes vizsgálata már első átnézésre még több, a Rigler-színház elemeként beazonosítható darab került elő, hátterek, oldaldíszletek (például a parasztudvar elemei a X. B. falu oldaldíszletek, és XVI. Falusi tárgyak lapokról), és alakok is (pl. A *falu rossza* Boriskájának jobbra forduló figurája (XXII. lap *Riglemél*, ; DIV. 2016. I. 139.1). Ezek további azonosításával Császi Irén, a gyűjtemény kezelője foglalkozik majd.

Arra, hogy hogyan kerültek a Rigler színház elemei a tulajdonos, elsősorban Schreiber színházakat tartalmazó játékkészletébe, csak ötleteink lehetnek. Tarczal Mária 1906-ban született, tehát a készlet megjelenésekor, 1907-ben még csak egy éves volt. Nyilván nagyobb korában játszott vele, amikor

nem tudni, kapható volt-e még egyáltalán. Felmerül, hogy talán egy ismerősnél megmaradtak elemek, és megkapta azokat. Így már a kollekcióba kerüléskor töredékesek, hiányosak lehetnek. Mivel azonban sem méretben, sem látványban nem ütöttek el a játékkészlet többi részétől, díszleteitől és alakjaitól, jól használhatók voltak azokkal együtt. Hiszen éppen ez volt a játékban rejlő kreatív lehetőségek egyike, hogy nem föltétlenül a szövegkönyvben előírt módon, hanem változatos összeállításban használhatták az elemeket.

A rendelkezésre álló anyag alapján úgy tűnik, Rigler papírszínháza nem lehetett nagy piaci siker, hiszen csak ezzel az egy, 1907-es kiadásával találkozhattunk. Ennek okaként az is felmerül, hogy a gyáros 1909-ben meghalt, és nem tudta tovább támogatni ennek a hazai újdonságnak az ügyét. De az is belejátszhatott, és a szakirodalom egyetért abban, hogy papírszínházak divatja a múlt századfordulót követően leáldozóban volt, a nagy gyártók is lassanként felhagytak vele (a bécsi *Trentsensky* már az 1880-as években, a mainzi *Scholz* 1914-ben, *Schreiber* később, 1921-ben (vö. *Siefert* 2002 76), és helyét a gyermekszobai szórakoztatásban a laterna magica és a különböző vetítőgépek vették át.

Hivatkozások

- Rigler József Ede Magyar gyermekszínháza megtekinthető az OSZMI Szcenikai gyűjteményében (Ltsz 55.1496/1-44)
- Adams, Katherine H., Keene, Michael L. (2017): *Paper Dolls: Fragile Figures, Enduring Symbols*. Mc Farland, Jefferson URL: https://books.google.hu/books?id=P8QbMQAACAAJ&pg=PA31&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false Letöltés: 2020-03-26.
- Baldwin, Peter (1992): *Toy Theatres of the World*. Zwemmer, London
- Bartha Andrea (1990): *Színpadl látvány a századelőn*. OSZMI, Budapest
- Bergman, Ingmar (1988): *Laterna magica*. Európa, Budapest, Kunos László fordítása
- Császi Irén (2017): *Mesés színpadképek. A Schreiber-féle papírszínház. Agria 307–320*
- Császi Irén (2017a): *Mesés papírszínházok a Dobó István Vármúzeum Játékgyűjteményéből. A Dobó István Vármúzeum kiállításvezetői 3*. Dobó István Vármúzeum, Eger
- Császi Irén (2018): *A Schreiber-féle miniatűr színházi világ. Papírszínház a Dobó István Vármúzeum gyűjteményéből*, In. H. Szilasi Ágota (szerk.): *Örökségünk védelme és jövője 3. Studia Agriensia 87-96*.
- Dömötör Tekla – György Eszter (1986): *Papiertheater I—II. Eine Sonderausstellung aus Wiener Sammlungen. Ethnographia 408-410*
- Farr, Liz (2008): *Paper Dreams and Romantic Projections: The Nineteenth Century Toy Theater, Boyhood and Aesthetic Play*. In. Denisoff, Denis (ed): *The Nineteenth Century Child and Consumer Culture*. Ashgate, Farnham, 43-63.
- Földi Eszter (2008): *Sokszorosított grafika a magyar képzőművészetben 1892-1914*. doktori disszertáció, Budapest
- Goldzieher Géza (1909): *Rigler József Ede. Honi Ipar*, 1909. 13. szám 2-3. 1909-07-01
- Grieshofer, Franz (ed. 1985): *Papiertheater. Eine Sonderausstellung aus wiener Sammlungen*. Österreichisches Museum für Volkskunde, Bécs URL: https://www.volkskundemuseum.at/publikationen/publikation?publikation_id=1538569892419 Letöltés: 2020-04-02
- Graffigny, Henry de (1914): *Le théâtre à la maison: construction, agacement, décoration, éclairage etc*. Guyot, Párizs URL: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k6246547s.r=marionnettes.langFR> Letöltés: 2020-04-02

- Graffigny, Henry de (1924): *Pour faire théâtre à la maison. Marionnets, guignols, ombres chinoises, projections, cinémas.* Albin Michel, Párizs URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k882526m.image> Letöltés: 2020-04-02
- Jähig, Robert (2013): *Inno Tallavania.* URL: http://www.papiertheater-eringsdorf.de/papiertheater-heringsdorf.de/Blog/Eintrage/2013/2/25_Innocenz_Tallavania.html; <http://papiertheater-forum.eu/showthread.php?tid=285> Letöltés: 2020-05-03
- Karlócai Mariann – Kulich Julianna – Tészabó Júlia (2016): *Életünk a játék.* Válogatás Karlócai Mariann gyűjteményéből. Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum, Budapest
- Kaut, Hubert (1961): *Alt-Wiener Spielzeugschachtel.* Wiener Kinderspiezeug aus drei Jahrhunderte, Hans Deutsch, Wien
- Kuryluk, Ewa (1988): *The Fragile World of the Papiertheater.* TDR No. 3 (Autumn), 101-108 Published by: The MIT Press Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/1145908?seq=1> 2020-05-03
- Meggyes Anita (2015): „Amikor játék a munka” – Egy 19. századi papírszínház restaurálása. In: *A Hadtörténeti Múzeum Értésítője* Budapest, 369-389
- Meggyes Anita (2018): „Amikor munka a játék” – Egy 19. századi papírszínház restaurálása. in H. Szilasi Ágota (szerk.): *Örökségünk védelme és jövője 3. Studia Agriensia*, Eger, 93-105.
- Nagy Veronika – Gärtner Petra (2012): *Hetedhét Játékmúzeum – Moskovszky és Réber gyűjtemény.* Székesfehérvár
- Novák László (é.n.): *A nyomdászat története VI. könyv 1868-1900.* Magyar nyomdák URL: <http://mekoszk.hu/01600/01645/html/06.htm> 2020-04-02
- Oltványi Ambrus (é.n.): *Jókai Mór. Kiadások, átdolgozások, fordítások. Az arany ember.* URL: <http://mek.niif.hu/05500/05571/html/jokai-arany0801/jokai-arany0801.html> 2020-05-03
- Philips, Deborah (2012): *Fairground Attractions: A Genealogy of the Pleasure Ground.* Bloomsbury Academic, London-New York URL: <https://books.google.hu/books?id=140GczAbHZwC&pg=PA150&lpg=PA150&dq=boy%27s+magazines+1900+%22toy+theatre%22&source=bl&ots=tMoeucAQD&sig=AcfU3U04re2ews7z5Wm3KgtN98zl5YCxQ&hl=hu&sa=X&ved=2ahUKEwjam8f7xezIAhUol4sKHQNF0oQ6AEwCnoECACQAQ#v=onepage&q=boy's%20magazines%201900%20%22toy%20theatre%22&f=false>
- Rigler József Ede 1900-as árjegyzéke OSZK KNYD 232 232; 1907-es árjegyzéke OSZK KNYD 134, 137
- Siefert, Katharina (2002): *Papiertheater. Die Bühne im Salon,* Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg
- Speaight, George (1946): *Juvenile Drama. The History of the Toy Theatre,* Macdonald, London
- Tészabó Júlia (1999): *Zadubánszky Irén művészbabái. Magyar Iparművészet, új folyam, 1., 42–51.*

PAPER THEATER – A HUNGARIAN VERSION

An important aspect in researching the history of toys is determining which toy became an essential part of children's rooms, as well as when and why. Then one must uncover what kind of play experience they offered, how they fit into the social and cultural history of an era, and whether there were specific local appearances and/or versions of these toys in a country such as Hungary. Research on the development and history of dolls in the nursery leads unavoidably to examining an extremely striking dramatic aspect of play which had already been highlighted in pedagogical, artistic, but also literary and cultural writings of the 19th century: that of the **paper theater**. These toys were an early and unique version of nursery puppetry in many countries. New information about their history, international spread, and manufacture have spawned a rich literature. Additionally, we have tried to find resources related to the commercial appearance and production of paper theaters in Hungary. There was no evidence of Hungarian-produced paper theater in the literature. The only mention in the Ethnographia section was a description of a two-volume catalog of an exhibition held in 1985 at the Ethnographic Museum in Vienna. The catalog lists József Ede Rigler (1847–1909), a significant figure in Hungarian industrial history and a large paper and stationery manufacturer, as the only Hungarian manufacturer. The author discovered pages detailing Rigler's children's theater in the OSZMI Scenic Library and made extensive use of them in this study.